

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Т Е М А

Географске основе развоја Прокупља

ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

Др. Дејан Шабић

КАНДИДАТ:

Марко Максимовић 866/15

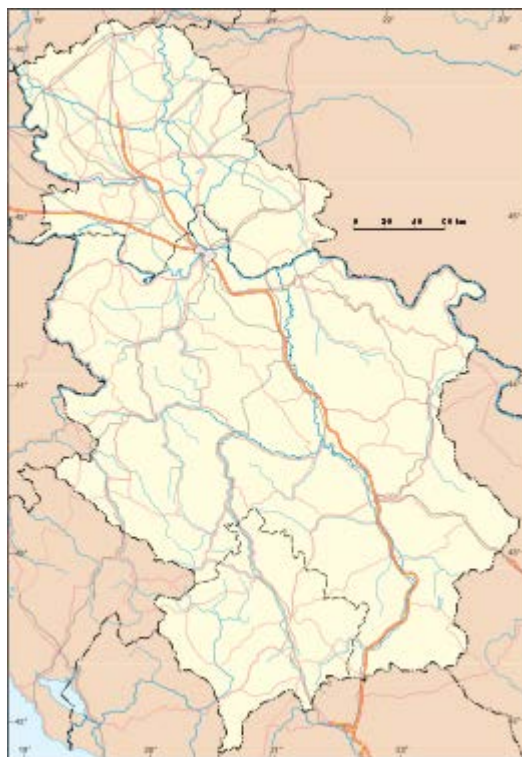
Београд, 2017. године

Садржај

Увод.....	3
1 Географски положај	5
1.1 Природне карактеристике	7
1.2 Геоморфолошке карактеристике	7
1.3 Климатске карактеристике.....	9
1.4 Хидрографија.....	10
1.5 Биљни и животињски свет	12
1.5.1 Шуме на подручју општине Прокупље.....	13
1.5.2 Животиње.....	14
1.5.3 Земљиште.....	14
1.6 Педолошке карактеристике.....	15
2 Демографија	16
2.1 Становништво по полу и старости.....	17
2.2 Структура становништва по писмености, школској спреми и компјутерској писмености	18
2.3 Структура становништва по вероисповести и матерњем језику.....	18
2.4 Миграције	19
2.5 Дневни мигранти	19
3 Економски показатељ	20
3.1 Пољопривреда	20
3.2 Индустрија	22
3.3 Туризам.....	23
3.4 Археолошки локалитет “Плочник”	27
4 Прокупље кроз историју	31
5 Закључак	33
6 Литература.....	34

Увод

Област Топлица се налази у области централног Балкана, на југу Србије и западног дела слива Јужне Мораве. Читав крај је добио име по реци Топлици која извире на источној страни планине Копаоник, у подножју Панчићевог врха. Река Топлица од извора ка ушћу тече правцем запад – исток, дужине тока од 136km, и кроз регију гради композитну долину коју наизменично смењују котлине и клисуре. Зато се у Топлици јасно могу издвојити следеће регије: Горња Топлица (узводно од Куршумлије до извора реке), Средња Топлица (од Куршумлије до Прокупља) и Доња Топлица (од Прокупља до ушћа Топлице у Јужну Мораву).

Слика 1. Карта Републике Србије ("www.wikipedia.org")

Око 250 километара југоисточно од Београда, а 30 километара југозападно од Ниша, у питомој долини реке Топлице, сместила се варош Прокупље. Име је добила по Светом Прокопију, Христовом следбенику из III века. Град Прокупље је административни,

Географске основе развоја Прокупља

привредни и културни центар истоимене општине и Топличког округа у чији састав улазе још општине Куршумлија, Житорађа и Блаце. У Прокупљу, према попису становништва из 2011. године, живи 27.333 становника док у целој општини, у 108 насељених места, живи 44.419 становника. Прокупље је добро саобраћајно повезано са остатком Србије. Кроз Прокупље пролази асфалтирани пут Ниш – Приштина, некада пут категорије магистрала а по новој категоризацији деоница планираног ауто – пута Ниш – Мердаре (дужине 77km) која ће се градити у будућности и савременим ауто – путем повезати Ниш – Приштину – Тирану, као и нормална трансбалканска пруга, некада део пруге Пећ – Прахово а сада, због нерешених односа са самопроглашеном Републиком Косово, скраћена на релацију Ниш – Куршумлија.

Прокупље се сместило на обалама реке Топлице, у њеном средњем току, окружено брдима Хисар, Боровњак, Рачунково брдо, Соколица и Губа.

Слика 2. Панорама Прокупља (*"prokuplje.org.rs"*)

Данашњи град Прокупље смештен је дуж обала реке, тамо где се завршава њен средњи ток и одакле се, на изласку из града, котлина шири у плодну добричку равницу. Окружен и стешњен брдима Хисаром (358), Боровњаком (393), Губом (339) и Соколицом (474) град је веома густо насељен, размештен на надморској висини 250 – 350m. Нова насеља ничу на слободним површинама према Плеханој кући, Ђуревцу и Стражави готово спајајући град с оближњим селима. У Прокупље се стиже из правца Ниша краћим путем преко Мерошине или дужим преко Дољевца. Један путни правац води на запад ка Куршумлији, а у Белољину се одваја пут ка Крушевцу. Данашња варош је изграђена углавном у 20. веку. Градитељска активност одвијала се по пројектима београдског архитекте Бранка Таназовића коме је асистирао Драгутин Маслаћ, у духу модернизованог

академизма. Најзначајније су свакако зграда окружног начелства, данашња Скупштина општине, зграда у којој је смештена основна школа “Н.С.Татко”, затим зграда некадашње Поште а данас зграда Народног музеја Топлице (1925.). Зграду Соколског дома пројектовао је Момир Коруновић. Из овог времена је и задужбина доктора Алексе Савића подигнута по његовој жељи на Хисару која је, захваљујући истакнутом положају, постала готово заштитни знак вароши.

1 Географски положај

Прокупље је градско насеље у Србији и седиште истоимене општине и Топличког округа. Према попису из 2011.године, насељено место Прокупље имало је 27.333 становника док цела општина Прокупље, према попису из 2011.године, има 44.419 становника. Град се развио на месту античког Хамеума, а свој назив је добио по Храму Светог Прокопија, који потиче из X века.

Прокупље је административни, привредни и културни центар истоимене општине и Топличког округа. Налази се у јужној Србији, у средњем току реке Топлице, на 43° и 24' с.г.ш и 21° 19' и.г.д. на надморској висини од 255m. Површина Топличког округа је 2.230km², а општине Прокупље 759km².

Слика 1.1 Географски положај Топличког округа (“www.wikipedia.org”)

На северу се општина Прокупље граничи са општинама Крушевац и Алексинац, на истоку са општинама Меровина и Житорађа, на југу са општином Бојник, а на западу са општинама Куршумлија и Блаце.

Географске основе развоја Прокупља

Топлички крај припада средишњој зони громадних планина и котлина, родопској маси – најстаријем делу копна Балканског полуострва и динарској зони веначних планина. Регија је јасно омеђена са севера планином Јастребац (највишим врхом Ђулица 1492m), западну страну затварају обронци Соколовице и Копаоника (2017m), са југа планином Радан (1409m) те обронцима Видојевице (1154m) и Пасјаче (971m) док се на истоку, пратећи ток реке Топлице, она широко отвара ка долини Јужне Мораве плодним заравњењем Добрич.

Слика 1.2 Географски положај Прокупља (www.wikipedia.org)

Повољан географски положај и конфигурација терена условили су да најзначајнија средњебалканска трансверзала која повезује Црно море с Јадранским делом иде управо Топлицом, затим Косаницом преко Косова и Метохије, чинећи најкраћу везу између Моравско – вардарске долине и Јадранског мора. Овај путни правац, уз низ споредних, био је од прворазредног значаја за сва историјска и културна кретања у овом делу наше земље.

1.1 Природне карактеристике

Природни фактори који владају на подручју Прокупља имају велики утицај на формирање земљишта, његове карактеристике, а самим тим утичу и на начин коришћења земљишта. Плодно тле, повољне климатске карактеристике, уз бројност речних токова, условили су давнашњу насељеност територије општине Прокупље. Стога је неопходно анализирати поједине природне факторе.

Слика 1.1.1 Пут Ниш-Прокупље-Куршумлија (“www.turizamprokuplje.com”)

1.2 Геоморфолошке карактеристике

Обзиром да се Топлички округ налази на додиру старе Родопске масе са једне и обронцима Динарида са дуге стране, геолошка грађа Топлице је представљена гнајсевима, горњо кредним и средње кредним кречњацима, андезитским и дацитским еруптивним и неогеним седиментима. Основе геолошке грађе и рељефа Топличког округа постали су за време алпског набирања. Средином олигомиоцена дошло је до разламања

Географске основе развоја Прокупља

старе Родопске масе, а као последица тих процеса формирале су се громадне планине и котлине раздвојене раседима. У том геолошком периоду формирана је Топличко – косаничка котлина са својим ободом која доминирау рељефу регије.

Топличко – косаничка котлина је благо заталасана и смештена је између Малог и Великог Јастрепца на северу, Копаоника и Пожара на западу, Проломских планина, Соколовице, Арбанашке планине, Видојевице и Пасјаче на југозападу и југу, са просечном надморском висином од око 300m, док је брдовито залеђе које окружује долину благо заталасаних планинских врхова и прекривено шумом.

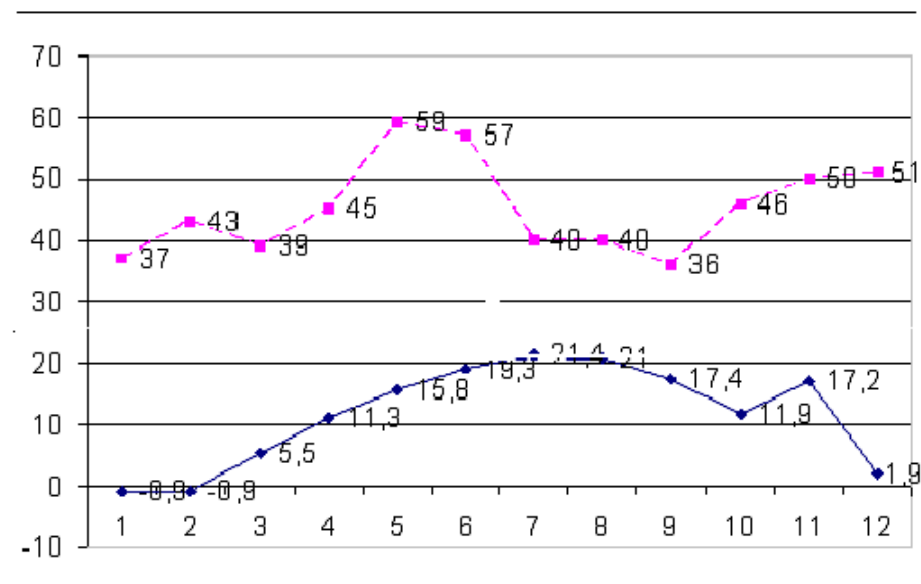
У неогену један залив Панонског језера продро је у Топличко – косаничку котлину и испунио је водом, чији је ниво достигао 760m надморске висине. Топличко – косаничко неогени језеро било је најјужнији залив великог Панонског језера. У Топличко – косаничко неогено језеро уливале су се речице и потоци са околних планина и брда и носили еродирани материјал и акумулирали га у језерски басен. Апсолутна висина централне језерске равни не може се тачно одредити али, судећи по епигенији на Хисару (358 m) код Прокупља, она лежи на 380m надморске висине. Топлица није јединствена ни по геолошкој грађи ни по конфигурацији терена. У оквиру Топлице издвајају се две котлине: Топличка и Косаничка, као и више мањих проширења и клисура у долинама притока реке Топлице. Са дна Топличке котлине уздижу се узвишења која представљају делове геолошке основе са којих су денудационим процесима спрани језерски седименти. Надморска висина таквих усамљених узвишења износи до 500m, међу којима су најпознатије: Губа, Велика чука, Умац, Шанац, Боровњак, Хисар који представља ртну епигенију реке Топлице код Прокупља. По странама речних долина могу се приметити местимично сачуване абразионе терасе које су дисециране речним долинама углавном деформисане и скоро уништене. Једна од таквих тераса је и она у којој је формирана "Ђавоља варош" код села Ђака, недалеко од Куршумлије. "То је уствари скуп од више стотина земљаних пирамида, изграђене од пешчара и лапораца, на чијем врху се налазе андезитске плоче које у виду капе штите подлогу испод себе од одношења и разарања." (Марковић Ј.).

Слика 1.2.1 Ђавоља Варош ("www.turizamprokuplje.com")

1.3 Климатске карактеристике

Клима Топличког округа није проучена у довољној мери због веома ретких метеоролошких станица и недовољно климатских посматрања и проучавања. На његову климу веома јак утицај има планински обод који га затвара са свих страна изузев истока. Топлички округ има умерено – континенталну климу са већим утицајем жупне климе. На климу Топличког округа делује и вертикална разуђеност копна тако да простори на надморској висини већој од 600 m имају субпланинску и планинску климу. Лета су доста топла и сува, а зиме умерено хладне. Умерено континентална клима, са благим прелазима између годишњих доба у котлини, али зато дуга и оштра зима на планини условили су плодно тле дуж реке и њених притока, богатство шумама и пашњацима како на територији општине Прокупље тако и у ширем округу. Умерено – континентална клима и брдско – планинско подручје, као и богатство подземним текућим и термоминералним водама, пружа повољне услове за економски развој Прокупља.

Слика 1.3.1 Климатске карактеристике Прокупља ("www.wikipedia.org")

Најтоплији месец је јули, а најхладнији јануар и фебруар. Просечна годишња температура ваздуха износи 10,6° C. Средња годишња температура ваздуха у Прокупљу је виша за 1° C од средње годишње температуре ваздуха у Куршумлији и Блацу због тога што се Прокупље налази на нижој надморској висини и удаљеније је од Копаоника, под чијим се климатским утицајима налазе Куршумлија и Блаце. Топлички округ оскудева у падавинама. Максималне количине се излуче у мају и октобру, а минималне у септембру

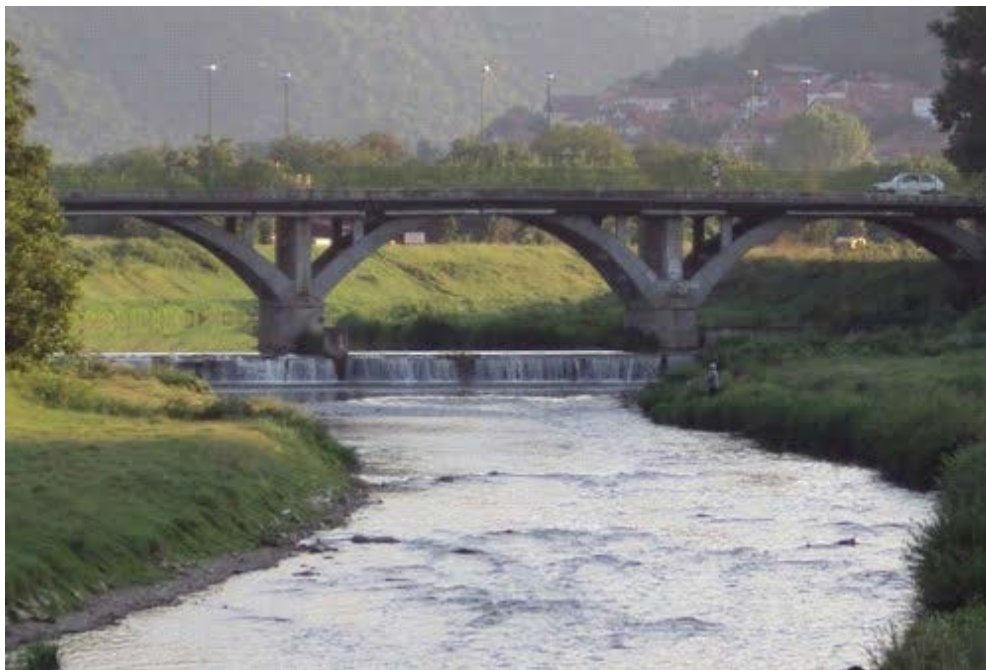
и фебруару. Просечна годишња количина падавина износи 580mm. Преовлађују северни и североисточни ветрови који продиру из Поморавља преко Добрича. У Топличку котлину, између Малог и Великог Јастрепца и Јанкове клисуре, продиру у току зиме хладне ваздушне масе. Ветрови који допиру са југа и југозапада су топли и имају фенски карактер јер се налазе под утицајем медитеранских ваздушних маса које се пробијају уз Вардарско – моравску долину. Ови ветрови углавном доносе повишење температуре.

1.4 Хидрографија

Најважнији хидрографски објекти Општине Прокупље су: река Топлица са својим притокама, вештачке акумулације Бресница и Растовница, Вички минерални извори и минерална вода Сува чесма. Подручје општине Прокупље обухвата сливове 11 река:

1. слив Пусте реке
2. слив Растовничке реке
3. слив Арбанашке реке
4. слив Кожовске реке
5. слив Речичке реке
6. слив Баботиначке реке
7. слив Бачанске и Бараћке реке
8. слив Костеничке реке
9. слив Клисуричке реке
10. слив Бресничке реке
11. Слив Јошанске реке

Главну хидрографску артерију представља река Топлица која се пружа правцем запад – исток.

Слика 1.4.1 Река Топлица (www.prokuplje.rs)

Топлица је највећа лева притока Јужне Мораве како по површини слива тако и по количини воде. Извориште Топлице је на источној страни Копаоника испод Панчићевог врха и има дужина тока од 136km да би се улила у Јужну Мораву недалеко од Дољевца. Од извора, дужином око 50km, протиче уском и дубоком долином па се овај предео називао “Топлица тијесна”. Од Плочника се шири и долина јој је широка, плитка и дужине око 15km – “Топлица равна”. Код Прокупља тече кратким сужењем “Хисарски теснац” а онда улази у заравњени Добрич где има миран и кривудава ток попут равничартских река. Поглед на Топлицу равну са брда Хисар:

Слика 1.4.2 Панорама Прокупља са брда Хисар (www.prokuplje.rs)

Количина воде у Топлици расте од извора према ушћу, али не сразмерно и правилно. Узрок овоме је велики број притока у средњем току и знатни нагиби земљишта у горњем току. Просечан протицај Топлице код Прокупља износи 13m^3 у секунди. Највећу

количину воде Топлица носи у марту приликом топљења снега у целом сливу. Минимална количина воде у Топлици јавља се у септембру месецу са незнатном количином кише, после најтоплијих летњих месеци са јаким испаравањем.

Акумулација Бресница формирана је на Бресничкој реци, на јужним падинама планине Јастребац. Водоток Бреснице настаје од Велике и Мале реке. Висина бране износи 25m а запремина акумулације 1380000m³. Просечан протицај реке Бреснице износи 110 l/s. Акумулација “Бресница” у свом коришћењу има 3 задатка и то:

1. Да задржи нанос;
2. Да амортизује поплавни талас;
3. Да обезбеди коришћење воде реке Бреснице за снабдевање водом и оплемењивање водотока.

Из акумулације за потребе водоснабдевања просечно се захвата 60-70l/s, што представља 60% укупне потрошње Прокупља. Акумулација “Растовница” подигнута је на 400m од ушћа Растовнице у Топлицу. Висина бране износи 21m а запремина акумулације 468000m³ воде. Намењена је за снабдевање Прокупља индустријском водом, затим за одбрану од поплава и задржавање наноса. Због недовољне техничке опремљености акумулација је забрањена за купање. И поред забране евидентно је масовно присуство купача из Прокупља и околине. Како се ради о важној хидрографској вредности у непосредној близини Прокупља то се овој акумулацији треба дати приоритет у извођењу завршних радова како би била у функцији развоја туризма. Од осталих акумулација треба истаћи значај олимпијског базена у Прокупљу који је у функцији спорта и рекреације многобројних излетника.

1.5 Биљни и животињски свет

За вегетациони покривач општине карактеристична је значајна заступљеност шуме (око 35%) у чијој структури доминирају храст сладун и цер, граб и леска. Нешто четинарских шума настало је пошумљавањем. Ливаде и пашњаци су такође доста заступљени (око 22%) док је остали део претежно под ораничним површинама, воћњацима и виноградима. До висине од 500 метара расте и разно лековито биље: камилица, зова, липов цвет, нана, мајчина душица, јагода, купина, жалфија и др. У подножју планина је појас антропогене вегетације (поврће, житарице, воће, виновалоза). После убирања летине неке од ових површина користе се као ловишта ниске дивљачи и

птица. Са порастом надморске висине настаје појас листопадних шума. Храст расте на присојној – јужној страни најчешће, буква на осојној – северној, а поред овог дрвећа расте и граб, цер, леска, дрен, кун, јасен, брест, багрем, липа и др. Шуме су богате ниском дивљачи (зец, лисица, вук, јазавац, дивља свиња), као и високом (срна и јелен), а поља птицама (фазан, препелица, јастреб, пољска јаребица, дивља патка), што пружа изваредне услове за развој ловног туризма.

1.5.1 Шуме на подручју општине Прокупље

Шуме се простиру на 32.502ха што у односу на укупну површину подручја општине (75.904 ха) износи 42,82% шумовитости. Шумовитост Републике Србије износи 27,50% те је према томе шумовитост општине Прокупље далеко изнад шумовитости Републике. Власничка структура шума је следећа: државне шуме 20.168ха или 62%, друштвене шуме 276ха или 1% и приватне шуме 12.058ха или 37%. Државне шуме су уређене у оквиру пет газдинских јединица и истима се газдује на основу посебних основа Закона о шумама са важношћу од 10 година. Друштвене шуме су уређене само код компаније “Хиссар” док остале шуме нису уређене. За приватне шуме није донет програм газдовања већ се истима газдује на основу привременог годишњег плана газдовања тим шумама. Приватне шуме су распоређене на 27.025 катастарских парцела у 97 катастарских општина, тако да просечна величина једне парцеле износи 0,38ха, што говори о великој уситњености приватних шума. Дрвна залиха у шумама: укупна просечна дрвна маса по једном хектару износи 115m³, од чега у државним шумама 149m³, у друштвеним шумама 79m³ и у приватним шумама 76m³/ха. Највећа просечна дрвна маса налази се у високим државним шумама. Остали шумски природни ресурси, као производ шумског еко система (лековито биље, шумски плодови, гљиве, ловна дивљач, пашњачке површине и др.) не користе се у довољној мери и рационално. Најчешће се врши сакупљање гљива док се остали производи веома слабо користе. Шумска паша је слабо заступљена због великог смањења сточног фонда и миграције сеоског становништва из брдско – планинског подручја.

Основни проблеми који се идентификују по значају су:

- заштита шумских ресурса;
- очување постојећег стања шума;
- унапређење стања, повећање вредности и општекорисних функција шума.

Заштита шумских ресурса је проблем којем се мора посветити већа пажња. Простор под шумом је углавном мањи од осталих простора који врше негативан утицај на шуму. На једном простору шума живи дуг временски период тако да се многи негативни утицаји абиотичке и биотичке природе надовезују и повећавају опасност за опстанак шума. Постоји 12 запажених локалитета где је присутно сушење шума и то у заједницама храста и граба, букве и црног бора.

1.5.2 Животиње

Животински свет Топличког округа даје значајну разноврсност иако се на овом пољу мало истраживало. У погледу појаве или нестанка појединих врста постоје две стране: на једној је ширење урбаних и руралних насеља са свим видовима загађености животне средине што доводи до нестанка многих врста; на другој страни ишчезавање насеља у брдским и субпланинским пределима поприма све већу анималну разноврсност код појединих врста чему су свакако допринеле смањене људске активности у овим пределима. За већину кичмењака антропогени утицај је деловао погубно и у већини у потпуности сузио ареал распрострањености.

За овакво подручје доста је тешко дати целовиту слику угрожености кичмењака, нарочито крупне дивљачи. Ипак, стоји да је већина крупних сисара систематски угрожена (вук, лисица, дивља свиња, дивља мачка). Само им њихова изванредна способност прилагођавања и миграторна кретања омогућују опстанак у веома малим групама. Статистички подаци показују да је од 125 регистрованих врста кичмењака угрожено чак 40 врста.

1.5.3 Земљиште

Подручје општине Прокупље простира се на површини од 75896ха. Од ове површине пољопривредно земљиште заузима 45083 ха или 60%, шума 26895ха или 35% и неплодно земљиште 3918ха или 5%. Од површине пољопривредног земљишта обрадиве површине чине 81,6%. Ова обрадива површина је подељена на 210000 парцела, што значи да је хектар обрадивог земљишта подељен на 4,3 парцеле. Овако уситњени поседи угрожавају правилно коришћење земљишта и његову еколошку заштиту. Поменуте

површине земљишта су 98% у приватној својини, што значи да по једном домаћинству долази 2,8 хектара земље.

1.6 Педолошке карактеристике

Педолошки покривач на територији Прокупља је разноврстан. На укупну структуру земљишта утицале су специфичне геоморфолошке карактеристике подручја, хетерогени литолошки састав, климатолошки и хидролошки услови, вегетација и утицај човека. Ови фактори и услови утицали су да се на овом подручју формирају алувијална земљишта, смонице, гајњаче, делувијум и подзоласта земљишта, као основни педолошки костур из кога су се даље развили бројни подтипови земљишта. Доминирају земљишта средњег бонитета (од треће до пете бонитетне класе), погодна за ратарство и воћарство, док је висок проценат земљишта ниског бонитета (од шесте до осме бонитетне класе) са потпуном неподесношћу или веома озбиљним ограничењима коришћења за друге намене осим за сточарство (ливаде и пашњаци) и гајење шума. Поједини делови подручја су изложени процесима експанзивне и јаке ерозије. Ти процеси показују тренд смиривања у последњих неколико деценија али је присутна опасност њиховог разбуктавања у случају неправилног опхођења са травним и шумским покривачем, односно неадекватне обраде земљишта или непажљиве изградње саобраћајница и других објеката. Земљиште је директно угрожено из индустријских постројења као и отпада насталог у подземним рудницима, у површинским коповима и отпада насталог у процесу флотације. Педолошки слој за подручје обухваћено просторним планом има следећи састав:

- Алувијум и чернозем су земљишта са високим подземним водама и одговарајућим другим едафским факторима која имају највећи потенцијал за раст и негу биљака, као и највеће могућности за узгој најширег избора врста. Алувијална земљишта немају уједначена производна својства. Она у великој мери зависе од састава наноса, физичких и хемијских особина, хидрографских фактора итд. На највећем делу простора са мање – више нормалним условима производне карактеристике имају високо квалитетна својства, јер су то углавном растресита земљишта, а раван рељеф омогућује потпуну примену механизације и веома лако наводњавање.

- Смонице се јављају као карбонатне смонице и смонице у процесу огајњачавања. То су земљишта уз речне долине загасито црне боје која су јако лепљива у влажном периоду а у сушном периоду испуцају. Карактеришу се средњом или нешто бољом потенцијалном плодношћу која се објашњава дубоким и акумулативним хоризонтом и богатством у погледу укупне количине биогених елемената.

Географске основе развоја Прокупља

- Гајњаче су земљишта средњих производних могућности и најзаступљенија у Прокупачкој општини. Овај тип земљишта има смеђу боју и више врста хумуса од смоница. Њихова природна плодност доста варира, како у зависности од садржаја хумуса, тако и од рељефа, степена еродираности, експозиције механичког садржаја итд. У просеку и уопште овај тип земљишта спада у групу средњих квалитетних вредности са dobrим могућностима за примену агротехничких мера.

- Црвенице и подзоли: Црвеница је глиновито – песковито и скоро неутрално земљиште које садржи доста оксида гвожђа због чега је црвене боје. Садржи мало хумуса, а погодна је за узгајање дувана, винове лозе, воћа, маслина и других култура. У вишим, влажнијим крајевима, црвеница се деградира и прелази у подзоле и гајњаче. Подзоли се јављају у вишим надморским висинама где има доста падавина. Гајење пољопривредних култура могуће је уз примену агротехничких мера и обилног ђубрења. Земљишта су јако песковита са сиромашним хумусом и веома су богата крупним скелетом. Имају велику водопропустљивост због чега је испирање интензивно, а водни режим неповољан. Производна вредност на овим сиромашним земљиштима је веома мала, па су ове површине скоро увек под шумским покривачем.

- Скелетна и скелетоидна земљишта су површине покривене песком, шљунком, каменом и стенама. Постанак оваквих земљишта се може везати за антропогене утицаје, после чега је дошло до деградације и ерозије.

2 Демографија

Садашња демографска слика Прокупља показује да у насељу Прокупље живи 21.225 пунолетних становника, а просечна старост становништва износи 36,6 година (35,5 код мушкараца и 37,7 код жена). У насељу има 8.686 домаћинстава, а просечан број чланова по домаћинству је 3,17. Ово насеље је великим делом насељено Србима (према попису из 2011. године). У наредним поглављима биће обрађене основне карактеристике становништва Прокупља према старосним групама.

2.1 Становништво по полу и старости

Старосно – полна структура становништва представља најважнију демографску одлику сваке популације. Управо из тог разлога подаци о старости и полу прикупљани су у свим пописима. Структура становништва по старости и полу формира се у дужем периоду, под директним утицајем кретања наталитета и морталитета, али и миграторних токова становништва. Актуелни старосно – полни састав становништва Прокупља стога представља јасну слику досадашњег развоја популације и истовремено, у великој мери условљава будуће промене у кретању становништва. На основу података о овим обележјима одређују се неки веома битни скупови становништва као што су: деца предшколског и школообавезног узраста (млађи од 15 година), радни контингент (15 – 64 године), женско фертилно становништво (15 – 49 година), малолетно становништво (млађи од 18 година), пунолетно становништво (18 и више година) итд. Поред тога, подаци о старосно полној структури становништва представљају основ за израду најразличитијих стратегија и политика у вези са старењем, младима, образовањем, побољшањем положаја жена у друштву, са превенцијом насиља и заштитом деце итд. Према међународним препорукама, старост и пол спадају у ред тзв. основних обележја (core topics) тј. обележја која морају да буду укључена у садржај основних пописних образаца.

За простор Топлице се везују значајна миграторна кретања становништва различитих националности, нарочито крајем 19 века. У том периоду су се досељавали становници са простора КиМ, али и Македоније, родопских предела Србије, као и многобројно Динарско становништво. Као последица тога, данас у Прокупљу живе припадници различитих националности.

Пол	Укупно (Срби, Албанци, Бошњаци, Бугари, Буњевци, Горанци, Југословени)	СРБИ
	27.333	24.962
Мушки	13.442	12.215
Женски	13.891	12.747

Табела 2.1

2.2 Структура становништва по писмености, школској спреми и компјутерској писмености

Два основна индикатора образовне структуре становништва, школска спрема и писменост, показатељи су како нивоа образованости становништва, тако и достигнутог степена друштвено – економског развоја земље. Подаци о школској спреми и писмености од значаја су за различита друштвено – економска, социолошка и демографска истраживања, као и за дефинисање и реализацију државних стратегија и политика за унапређење образовног система. Из тог разлога оба обележја била су укључена у садржај свих пописа од 1948. до 2011. године. Поред тога, пратећи савремене токове који подразумевају употребу рачунара у свим сферама живота, званична статистика је у садржај Пописа 2011. укључила и питање о компјутерској писмености, што је додатно допринело обogaћивању статистичке грађе о образовним карактеристикама становништва. Прокупље као градски центар, се одликује добром писменошћу с обзиром да постоји више основних, средњих школа, као и неколико високих школа на територији града.

2.3 Структура становништва по вероисповести и матерњем језику

У периоду после Другог светског рата званична статистика је у бројним истраживањима, а нарочито у пописима становништва, посвећивала посебну пажњу етно – културалним карактеристикама становништва. Тај интерес није био подстицан само идеолошким разлозима него и природном потребом вишенационалног и мултиконфесионалног друштва за статистичким информацијама о кључним етно – културалним обележјима: вероисповести, матерњем језику и националној припадности. Подаци о вероисповести прикупљани су у четири пописа (1953., 1991., 2002. и 2011. године), питање о матерњем језику било је укључено у садржај свих пописа у периоду 1953. – 2011. године, а подаци о националној припадности прикупљани су у свим пописима од 1948. до 2011. године. Захваљујући томе, данас се располаже веома богатом статистичком грађом о различитим карактеристикама појединих етничких и конфесионалних група у Републици Србији тачка 8 у складу са тиме подаци о вероисповести и матерњем језику су доступни и за територију града Прокупља. Ти подаци указују на хомогену слику становништва у погледу вероисповести и матерњег језика, с обзиром на то да скоро 95% становништва припада православној вери и говори српским језиком.

2.4 Миграције

Миграције представљају веома сложену друштвену појаву, која уз природни прираштај најнепосредније утиче на промену у демографском и економском потенцијалу подручја одсељавања односно досељавања. Током читавог XX века на просторима Републике Србије одвијала су се интензивна миграторна кретања становништва. Прва половина XX века обележена је највећим ратовима у историји човечанства (Први и Други светски рат), који су неминовно изазвали померања становништва. Миграције су настављене и након Другог светског рата. Најпре се, у оквиру аграрне колонизације (1946. – 1948.), у АП Војводину доселио велики број становника из других република СФРЈ, док је снажна индустријализација (1948. – 1961.), концентрисана у мањем броју центара, узроковала интензивно пресељавање, углавном сеоског становништва унутар Републике Србије. Овај процес није заобшао ни Прокупље, као највећи градски центар микрорегија Топлице и Јабланице. Након 1961. године интензитет унутрашњих миграција на простору Прокупачке општине почиње да јењава из године у годину. Међутим, истовремено се отвара нови канал просторне мобилности становништва на економској основи, када се у земљама Западне Европе појавила потреба за ангажовањем радне снаге из Јужне и Источне Европе, што је резултирало повећаним одливом радно способног становништва из Србије почев од средине 60-их година па све до краја 80-их година прошлог века.

Услед нових ратних сукоба на простору бивше СФРЈ, крај XX века карактеришу нова миграторна кретања која се огледају у приливу великог броја лица избеглих са простора бивших Југословенских република и у интерном расељавању становништва са простора АП Косово и Метохија. Поред тога, за период од распада СФРЈ до данас, услед неповољне политичке и економске ситуације, карактеристичан је нови талас одсељавања становништва у иностранство, као и напуштања неразвијених подручја и концентрисање становништва у неколико већих градских центара унутар Републике Србије. Ови процеси карактеристични за читаву Србију, одразили су се и на миграторна кретања становништва Прокупља.

2.5 Дневни мигранти

Дневне миграције представљају посебан облик просторне покретљивости економски активног становништва које обавља занимање, ученика и студената. На обим и правце дневних миграција утиче низ демографских, социо-економских, геосаобраћајних и других фактора. Статистичко праћење промена дневних миграторних токова

становништва одређеног подручја значајно је за велики број наука, као и у пракси локалног и регионалног планирања и имплементације програма просторног развоја.

Према методологији Пописа 2011. дневним мигрантима се сматрају лица која раде или се школују ван места свог уобичајеног становања, али се свакодневно или више пута недељно у њега враћају.

3 Економски показатељ

Основна индустријска производња у општини је прехранбена, а преовлађујући тип економске активности је прерађивачка индустрија 42,5%. У Прокупљу постоји пет великих предузећа и око 200 малих и средњих предузећа (број стално варира), с тим што преовлађује приватни сектор. Поступак приватизације код одређеног броја предузећа још увек није приведен крају. У општини је оформљена Канцеларија за локални економски развој. Запосленост у предузећима и задругама је 18,7%; запосленост у државним органима и друштвеним институцијама 25,3%; лица која самостално обављају своју делатност: 5,4%. Проценат незапослених 26,1% у односу на радно способне, а квалификације које су најчешће тражене су: дипл. математичари, проф. енглеског језика, дипл. инжењери техничких смерова. Што се тиче струке, проценат незапослености је највећи код радника текстилне индустрије. Проблемом запошљавања се бави искључиво Национална служба за запошљавање. Што се тиче власничког права над земљиштем и другим ресурсима унутар заједнице однос је равномеран, односно приватни и државни однос поседовања земљишта је приближно исти.

3.1 Пољопривреда

Укупна обрадива пољопривредна површина износи 45.083ha. Годишње се произведе око 13.500t пшенице, 20.300t кукуруза, јечам 2.500t, 21.300t шљива, 6.700t вишње и преко 10.000t другог воћа. Развијено је и сточарство, где се годишње откупи близу 1.700t меса крупне стоке. У току обављања пољопривредних радова ангажује се око 2.300 трактора и 80 комбајна.

Пољопривреда је на прокупачком подручју значајан ослонац развоја општине и значајан чинилац егзистенције становништва. Заједничко је за све у примарној пољопривредној производњи да им је тренутно стање економски нарушено са

тенденцијом да се погорша. Међутим, у складу са иницијативама заједнице, очекује се да ће пољопривреда добити своје место које по значају заслужује да постане важан учесник развоја општине.

Агроиндустрија општине је у једном дужем временском периоду стагнирала. Предузећа из те области имају значајан пословни и тржишни реноме али годинама послују са знатним економским и финансијским тешкоћама. Предузећа се морају консолидовати и програмски и технолошки и финансијски, с обзиром на број упошљених и релативно добре и здраве техничке капацитете. Она има могућности даљег развоја и кроз постојећа и кроз нова предузећа, али концепцијски треба да се усмери на производњу здраве хране, пића и напитака јер она све више долази до изражаја на светском и домаћем тржишту.

У протеклом периоду на подручју општине нису обављена значајнија улагања у примарну пољопривредну производњу због чега није ни могло да дође до потпуније валоризације постојећих потенцијала. Деловањем низа фактора последњих 15 година долази до значајног пада како биљне тако и сточарске производње. Неповољна кретања праћена су, с једне стране сталним смањењем активног пољопривредног становништва, погоршањем његове старосне структуре, а с друге стране смањењем обрадивих површина пре свега оних погодних за интензивну производњу. Како још увек пољопривреда има значајан удео у укупној привреди, то би у склопу општег развоја општине требало предвидети такву територијалну и гранску структуру која ће убудуће омогућити њен динамичнији развој.

Значајно место до сада у пољопривреди општине заузимао је друштвени сектор. Најчешће се пословна сарадња друштвеног сектора са земљорадницима сводила на откуп пољопривредних производа што се неповољно одразило на развој пољопривреде. У индивидуалном сектору доминантна је ситна робна производња, најчешће производња за сопствене потребе, а због недостатка радне снаге многа газдинства се гасе. При томе, тешко је предвидети обим пораста просте робне производње и ако она стварно представља економску нужност.

Треба напоменути да је неопходна контрола плодности земљишта. Педолошке карте општине треба што хитније урадити и исте проверавати сваке пете године. На основу података из педолошке карте пољопривредни произвођачи би правилно применили потребне агротехничке мере којима се поправља структура пољопривредног земљишта и квалитет производа. У структури коришћења обрадивих површина дошло је до одређених промена тако да су површине ратарских и повртарских култура смањене у корист воћарских култура, док су површине под крмним биљем остале исте, а виноградарске културе су знатно смањене. Носиоци развоја пољопривредне производње

на овом подручју су: 33 “Ђуровац” Прокупље, 33 “Агротоплица” Белољин, “Кооператива” Ресинац, “Победа” Нова Божурна, Млекара “Калча” Шишмановац, Млекара “Јастрепчанка” Рељинац, “Топличка млекара” Бела Вода, затим Компанија “Хиссар” и “Прокупац” Прокупље. У последњих неколико година све више се на тржишту појављују удружења пољопривредних произвођача.

Основни правци развоја пољопривредне производње општине били би повећање и унапређење сточарства, крмног биља и одређених врста воћа и поврћа. Тиме би се најрационалније искористили постојећи потенцијали за обезбеђење потребних количина пољопривредних производа за локално тржиште као и пласман тржног вишка. Основу сточарске производње чине: свињарство, говедарство, овчарство и донекле живинарство. Оријентација на развој сточарства захтева и улагање у мелиорације ливада и пашњака, повећање производње луцерке и детелине, као и концентроване сточне хране. Потребна сточна храна добијала би се повећањем приноса и коришћених површина. Општина је суочена са израженом миграцијом становништва чије се заустављање може осигурати само осетним повећањем инвестиционих улагања. Тако би се иницирали конкретни програми убрзанијег развоја пољопривреде комбиновани са изградњом малих индустријских капацитета, привредних објеката и друштвене инфраструктуре на селу.

3.2 Индустрија

Прокупље је значајнији индустријски развој имало након другог светског рата али је већина индустријских постројења претрпела огромне штете због непланског развоја. Сиромаштво сировинама и неконкурентност услед санкција су деведесетих година двадесетог века узели свој данак. Сиривинска база је јако сиромашна и недовољно истражена. Резерве неметала и минерала на подручју општине Прокупље су истражене или констатоване: фелдспати, доломити, кварц, глине, лискуни, графити, а у нешто мањој мери мрки угаљ и магнетит. Велике резерве фелдспата, односно пегматита од кога се он добија, налазе се јужно и западно од Прокупља, на простору од око 300 km².

Доломити код Прокупља налазе се на локацији Бериље. Својевремено је на овој локацији вршена интензивна експлоатација пре свега у грађевинске сврхе, иако постоји могућност примене ових доломита у индустрији магнезитских опека, обзиром на знатну магнезитску компоненту. Глине су у реону Прокупља интензивније истраживане близу села Мала Плана због обезбеђивања сировина за индустрију грађевинског материјала и том приликом су утврђене веће количине квалитетних глина. Графити су утврђени на локацији Лукомирске ливаде (10km од Прокупља), али истражни радови нису спроведени

до краја.

Најзначајнији привредни субјекти на територији општине Прокупље из области црне и обојене металургије су: Фабрика обојених метала и Металско предузеће “Топлица”. Први се налази у поступку приватизације методом јавне аукције, а други у поступку стечаја у фази објављивања прве јавне лицитације за продају целокупне имовине предузећа. Из области неметала предузећа: Фабрика стакла “9.октобар” и “Универзалпромет” налазе се у завршној фази поступка стечаја, а код приватног предузећа “Фиаз” у току је фаза реорганизације, такође у поступку стечаја. Из области текстилне индустрије друштвена предузећа “Будућност” и “Топличанка” су у поступку стечаја промениле структуру власништва (прешла у приватно власништво), а предузећа “Никодије Стојановић – Татко” и “Топлички мотиви” су успешно приватизована крајем 2004. односно 2006. године, методом јавне аукције. Из области прехранбене индустрије приватизована су предузећа: “Милан Топлица”, “Прокупац” и компанија “Хиссар”. Код прва два предузећа ефекти приватизације су за сада минимални, док је компанија “Хиссар” приватизована методом тендера крајем 2006. Године у фази консолидације. Сва три предузећа из области грађевинарства: циглана “7.јули”, “Кристал” и “Бериље” су приватизована методом јавне аукције. Некадашња циглана “7.јули” данас послује у оквиру компаније “Младост” из Лесковца и остварује значајне резултате у пословању а компанија је једна од највећих и најзначајнијих у грађевинској индустрији Србије.

Од 2009-те године, када је у Прокупљу отворила свој први погон, послује међународна компанија “LEONI Wiring Systems Southeast” d.o.o. која се бави производњом кабловских система искључиво за возила марке BMW. Данас је ова компанија носиоц индустријског развоја Прокупља јер запошљава преко 2500 радника из Прокупља и околине. Од коликог је значаја за град довољно говори чињеница да је већ годинама уназад на листи првих петнаест компанија извозника из Србије. Конкретно у 2016. години компанија се нашла на четрнаестом месту са извозом у износу од 146,7 милиона евра.

3.3 Туризам

Проблеми у области туризма у Прокупљу везују се за локалитете који имају туристички потенцијал и перспективу. У првом реду то је брдо Хисар као најлепши и најзначајнији културно - историјски и туристички симбол Прокупља. Брдо се налази у строгом центру града и на њему постоји низ занимљивих садржаја. На врху Хисара налази се остатак средњовековног града. Проблеми на овом локалитету су:

Географске основе развоја Прокупља

- нерешени имовинско - правни односи;
- недостатак средстава за инвестиције;
- непостојање адекватног урбанистичког плана.

Локалитет Бели Камен налази се на надморској висини од 1000m, а највиши врх Бандера је на 1150m. Било је покушаја афирмисања спортско - рекреативног туризма на Белом Камену, али су се сви покушаји углавном завршавали неуспешно. Непостојање свести о значају и могућностима туризма, непостојање кадрова, као и ограничене финансијске могућности главни су разлог за садашње стање. Ипак потенцијали за даљи развој туризма постоје:

- На Белом Камену Општина поседује планинарски дом који се налази у фази адаптације;
- На Белом Камену се налази астрономска опсерваторија највећа на Балкану, што ће бити главни покретач развоја туризма на овом локалитету;

Слика 3.3.1 Астрономска опсерваторија на Белом камену ([“www.turizamprokuplje.com”](http://www.turizamprokuplje.com))

- Током зиме Бели Камен пружа могућност за развој зимског туризма са ски - стазама и стазама за санкање.

На подручју општине Прокупље су бројне цивилизације оставиле свој траг те се овде налазе културно - историјске знаменитости из свих периода историје. У туристичком смислу посебну вредност имају:

- Манастир Св.Ђорђа - “Ајдановац” – грађен око 1320. године на обронцима Великог Јастрепца, поседује веома леп, очуван и занимљив живопис, а удаљен је 24 km од Прокупља;

Географске основе развоја Прокупља

- Црква Светог Прокопија у Прокупљу – зидана крајем X века у преднемањићком периоду. Занимљива петобродна црква у којој се налазе мошти Св.Прокопија и делови моштију Св.Ђорђа;

- Црква Југ Богдана или Латинска црква XIV века – подигнута на темељима античког храма посвећеног Херкулу чија се статуета данас чува у Народном музеју Топлице у Прокупљу;

- Народни музеј Топлице у Прокупљу – чувар историје и традиције Топличког краја у коме се могу наћи експонати од праисторије до модерних времена.

Најтеже стање у сегменту туризма везано је за смештајне капацитете, неадекватну кадровску структуру, као и неприлагођену понуду. Предузећа која су тренутно носиоци туристичке делатности (осим Туристичко - спортског центра) су неликвидна и стално мењају власнике. Репрезентативни смештајно угоститељски објект Прокупља је хотел “Хамеум” грађен шездесетих година. Налази се у центру града и има сопствени паркинг. За смештај туриста поседује 12 једнокреветних, 24 двокреветне собе, ресторан са 120 места, кафану, банкет салон и терасу која прима 140 гостију. Конак у Конџељу је здање новијег датума у саставу цркве, поседује лепо сређен ресторан и кухињу са домаћим специјалитетима и конак за 20 особа. Ресторан Скадарлија такође има могућност за смештај петнаестак особа. Тениска хала у свом саставу поседује и собе за одмор и рекреацију осам особа. Објект “Савићевац” на врху Хисара са рестораном и баштом са које се види цео град има могућност за смештај 12 особа.

На подручју општине Прокупље људска насеља су постојала још у праисторији. Археолошким истраживањима откривени су предмети и станишта који припадају неолитској култури, винчанско – плочничког типа. Трагови најстаријег насеља на подручју града потичу из предримског доба и откривени су у подножју Хисара. Још увек претпостављамо да се римски војни логор налазио на врху Хисара, а да је цивилно насеље настало на источној падини. Од овога насеља сачувани су остаци храма посвећеног Херкулу (код Латинске цркве) и темељи градског купатила у порти варошке цркве. Како се град налази вековима на истом месту и како се развијао уз главну улицу која је паралелна са реком Топлицом, остаци прошлости су слабо очувани. Трају зидине старог града, тврђаве на Хисару која је тек делом откривена, траје црква св. Прокопија у подножју брда и мала, Југ Богданова или Латинска црква у непосредној близини.

Географске основе развоја Прокупља

Слика 3.3.2 Латинска црква у Прокупљу (www.prokuplje.org.rs)

Археолошка налазишта у околини Прокупља сведоче о постојању људских насеља још у седмом миленијуму пре нове ере. Топлицу су насељавали различити народи од Дарданаца и Келта, преко Римљана, до Словена. На месту данашњег Прокупља у I веку нове ере постојао је римски град Хамеум, који се у време Византије звао Комплос. Крајем XII веку ови простори улазе у састав српске средњовековне државе Немањића. Историја није забележила како се Прокупље звало у то време. Први писани помен Прокупља налазимо у Повеља кнегиње Милице Хребељановић из 1395. године којом она манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори поклања винограде и друга добра у околини града "свјатаго Прокопија". Овај назив за место почео се користити после преноса моштију Светог Прокопија из Ниша 1386. године. Народно предање каже да је Прокупље био град српског средњовековног властелина и легендарног јунака Косовске битке старог Југ Богдана. Турци су након заузимања српских територија, Прокупље звали Урђуб. Насеље велики процват доживљава у XVI и XVII веку.

Прокупље и цела Топлица су од Турака ослобођени и Србији припојени 1878. године. Прокупље је у XX век закорачило као седиште Топличког округа, са око пет хиљада становника. Тек започети развој прекинули су Балкански ратови и Први светски рат. Оно је у овим ратовима, као и цела Топлица, поднело велике жртве. Услед великог терора бугарског окупатора, Топличани су почетком 1917. године дигли Топлички устанак. За месец дана је ослобођена велика територија. Окупатор је у крви угушио устанак. Погинуло је и убијено око 20.000 Топличана. Између два светска рата Прокупље бележи интензиван развој - граде се путеви, железничка пруга, школе, болница. После Другог светског рата Прокупље од угледног занатског и трговачког града стасава у средње развијени индустријски град. Оно је данас највећи град Топлице - њен административни, економски и културни центар.

Прокупље је раније, много више него данас, било познато по виноградарству и по чувеној винској сорти "Прокупац". У време социјализма Прокупчани су били запустели

своје винограде, које данас на срећу обнављају и подижу нове.

3.4 Археолошки локалитет “Плочник”

Као што је већ речено територија општине Прокупље је насељена од давнашњих времена. Плодно земљиште, богати природни ресурси и блага клима привукли су у овај крај становнике још у млађем каменом добу. Најзначајнији локалитет који показује насељеност Прокупља у том периоду је Плочник. Плочник је археолошки локалитет Винчанске културе у истоименом селу, крај обале Топлице и недалеко од Прокупља. Комплекс насеља из млађег каменог доба (постојало је од 5500. до 4700. године п. н. е) се простире на површини од око 110 хектара, а открића из прве деценије XXI века указују да је реч о најстаријем металуршком месту на свету.

Слика 3.4.1 Археолошки локалитет у Плочнику (www.plocnik.org.rs)

Сам локалитет је значајан и по пронађеним остацима керамике и примерцима фигуралне пластике. Оно што га разликује од сличних места јесте количина бакарних предмета откривених у тзв. оставама. Насеље је неолитско по томе што је главно оруђе од глачаног камена, становници се баве пољопривредом, али има и трагова који указују на бављење металургијом: комади руда малахита и азурита, предмети од бакра, комади поломљених предмета... Претпостављало се да су пронађене „оставе“ бакарних предмета из каснијих времена, а да су укопане у неолитски слој, што је демантовано ископавањима спроведеним од 1996. до 2008. године. Зато се датум почетка коришћења бакра помера за 500 година раније у односу на до сада утврђено време у светској историји. Површина

Географске основе развоја Прокупља

насеља је огромна за то доба и сачињена је од неколико мањих целина. Са три стране је омеђено рекама – на југу Топлицом, на западу Паљевским потоком и на истоку Бацком реком. Оквирним мерењима утврђено је да се простире на око 110 хектара површине, што значи да је, и поредећи га са данашњим урбаним насељима, то био велики комплекс.

Оно што нас у овом часу највише интересује јесу недавно откривене пећи за које се претпоставља да су служиле за топљење метала. Тиме стижемо до великог открића у развоју цивилизације, јер се до сада веровало да су се наши преци у то доба бавили само сточарством и ратарством. Још једна занимљивост упућује на развијену металургију: такозване металуршке јаме, без археолошког материјала, огромних димензија, пречника отвора осам и дубине 2,5 метара. У њима су пронађени гар и пепео који су продукт потпуног сагоревања на високој температури, и њихов састав доказује да се ту топио бакар. Досадашњи налази бакарних оруђа и пећи доказали су да су рударство и металургија овим открићем померени за 500 година раније, у старије доба винчанске културе. Тиме је тек отворен пут за велики посао да се документовано докаже активност плочничких “рудара и металурга”.

Слика 3.4.2 Рударска пећ (“www.plocnik.org.rs”)

У Плочнику су током ранијих истраживања пронађени бакарни предмети, као и руде азурит и малахит, које се топе на 700°C и из којих се добија бакар. Раније су се ови

налази тумачили случајним укопавањем у археолошки слој који одговара неолиту. Истраживања вођена од 1996. до 2008. године, којима су руководили археолози Душан Шљивар из Народног музеја у Београду и Јулка Кузмановић - Цветковић, кустос Народног музеја Топлице, доказали су да налази нису случајно доспели у неолитски слој. Њихов тим је током 2007. и 2008. године пронашли две земљане пећи квадратног облика, за које се претпоставља да су служиле за топљење метала. Пећи су смештене унутар већих грађевина, а уз њих су откривене и дувалке направљене од печене земље. Поред њих су пронађени бакарни лимови, који указују да је ту обављана производња бакра. Откривене су и рупе дубине 2,5 и пречника 8 метара у којима није пронађен археолошки материјал. Сматра се да су у питању тзв. „металуршке јаме“, а у њима су пронађени пепео и гар, који настају услед сагоревања на високим температурама, на основу чијег састава се може закључити да се на том месту топио бакар.

Досадашњим истраживањима још увек нису пронађени коришћени калупи, одбачена шљака, као ни рудници из којих је добијана руда. Лежишта азурита и малахита постоје око Топлице, Косанице и Бањске реке у близини Плочника, а претпоставља се да су нека од њих открили становници овог насеља у потрази за каменом погодним за обраду. Откриће металуршких пећи у Плочнику, мења досадашња схватања о почетку људског рударства и металургије, који је око пола миленијума старији него што се то до сада мислило. Сам Плочник, као средиште јужновинчанске културе, постао је најстарији металуршки, а самим тим и индустријски центар, пронађен на свету.

На овом локалитету је августа 2013. пронађен прстен од бакра стар 7 хиљада година. Претходне 2012. године пронађена је минђуша и перле. Ово указује да је у Плочнику била прва јувелирница у Европи.

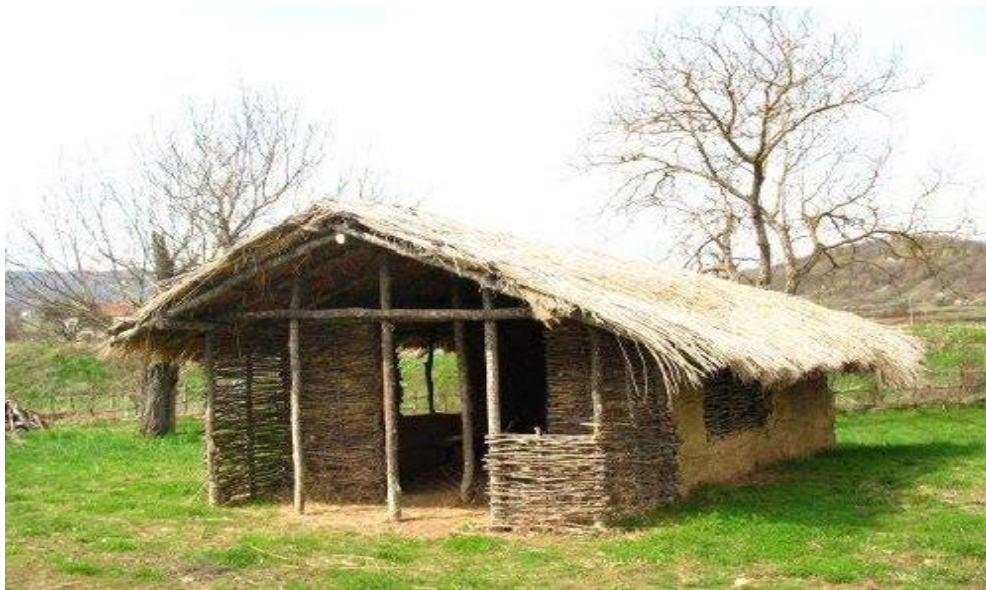
С обзиром на значај археолошког налазишта Плочник, приступило се детаљној реконструкцији. Данас насеље садржи: улазну капију, стазе за посетиоце, пет реконструисаних кућа, реконструкцију тора и пратеће садржаје. Неолитско село има ограду од грабовог коља висине 1,5m, пободеног у земљу и оплетаног грабовим и врбовим прућем. Дрво које се користило је аутентично, оно које је постојало на овим просторима у то време. На улазу је капија са кровом на две воде, покривена сноповима папрати. Капија је ноћу осветљена бакљама. Израда пројекта читавог села, распоред кућа, помоћних објеката, прилазних стаза је изведена према условима добијеним од надлежног Завода за заштиту споменика културе, у овом случају Завода из Ниша.

Објекти представљају потпуну реконструкцију неолитских кућа чији су остатци пронађени на археолошком локалитету. Димензије објеката су одређене у односу на пронађене основе, распоред у унутрашњости на основу очуваних остатака (нпр. пећ) као и грађевински материјал. Комади “лепа” (мешавина глине и сламе) којим су премазивани

Географске основе развоја Прокупља

зидови са отисцима пружа, налажени су током ископавања. Сходно томе предвиђена је употреба аутентичних материјала и техника градње. Унутрашњост куће је најчешће једна просторија у којој важно место заузима огњиште, односно калотаста пећ направљена од печене земље, одвојено место за спавање, место за чување хране, простор за домаћу радиност разбој за ткање. Свака кућа је садржала приличан број посуда за воду, посуда за припремање и чување хране. Сачуване су посуде од печене земље а у кућама је било посуда од дрвета, од коре биљака. На основу статуета зна се како су изгледале клупе за седење, а на основу отисака на посудама да су правили асуре, да су знали да израђују тканине; претпоставља се да су користили кожу животиња за одећу и обућу.

Куће су приземне једнобродне грађевине правоугаоног облика површине од 23m² до 35m². Конструктивни систем је скелетни. Састоји се од три реда носача међуосовинског размака од 2.1m (2,5m кућа 1) који преко венчаница и слемењаче носе двоводни кров од рогова распона 2.5m. Носачи су изведени од грабових стабала висине 2.8m (3.8m средњи ред), пречника 15cm у дну које се предходно нагорело побада 0.5m у земљу, са ракљом у врху за прихватање венчаница и слемењаче. Зидове сачињавају стубови на међуосовинском растојању од 0.90m., оплетени пружем које им даје додатну стабилност и обострано облепљени блатом (глином). Кровни примарни носачи, рогови, су од грабових облица дебљине ~10cm на међуосовинском растојању од ~75cm. Секундарни носачи, рожњаче, такође од грабових облица ~5cm на међуосовинском растојању од ~60cm. Кровни покривач је од трске, положене у слојевима, притиснуте грањем и увезане у снопове. Под је од набијене земље и издигнут је 5-10cm од нивоа терена. Прозори и врата представљају рамове уплетене пружем. Све везе у објекту (рожњача-рог, рогслемењача итд.) су изведене украјањем дрвета и везивањем природним канапом.¹³

4 Прокупље кроз историју

Свет је ушао у метално доба пре око 7.500 година у Плочнику крај Прокупља, кад су први металурзи човечанства истопили руду и излили бакарне предмете. Од тада до пада српске средњовековне државе, Топлица је била митска ризница метала о којој су маштали и за коју су ратовали многи народи. Топлички крај, оивичен обронцима Копаоника, Малим и Великим Јастрепцем, Видојевицом и Пасјачом, и даље је богат рудама и топлим изворима, у којима су се “бањали” и стари Римљани. Упркос томе, данас је ова област једна од најсиромашнијих у Србији. Топличани радо подсећају на то да је Стефан Немања из Топлице кренуо у стварање моћне српске средњовековне државе. А затим додају да су Немањићи овде градили путеве и занатске центре, а да у 21. веку мало које топличко село може да се похвали асфалтом. Ипак, захваљујући археолозима, какви су Јулка Кузмановић Цветковић и Душан Шљивар, данас свет зна да се у Топлици одиграла кључна револуција човечанства - прелазак у метално доба. То доказује и међународни научни пројекат “Развој металургије у Евроазији”, који финансира највећим делом Велика Британија. Међутим, баштина Топлице није само праисторијски Плочник. Ово је миленијумско раскршће цивилизација које су се бориле за овдашње рудоносне просторе. Немања, већ као удеони кнез који је владао само делом српске државе - Топлицом, стекао богатство којим је могао да подиже задужбине-манастире у Куршумлији, а затим и Ђурђеве ступове у Расу, чим је добио титулу великог жупана. Имао је новца и за вођење низа ратова који су, и тада, били врло скупи подухвати. Немањићи су у Топлици створили формулу успеха средњовековне Србије која се заснивала на рударству и јакој војсци. Копаоник је у њихово доба био избушен окнима у којима су радили Саси, немачки гастарбајтери. Срби су такође научили рударско - металуршке вештине, да праве пећи, напакују у њих руду измешану с ћумуром и добију "погачу" или ингот метала. О томе говоре и занатска имена топличких села Рударе, Лубница, Самоково.

Захваљујући металуршким знањима, Топличани су имали посебан статус и после османлијских освајања. О томе сведоче турски документи који прописују да српска села плаћају порез полугама гвожђа или других метала. Турци у тефтерима пишу: “Нека их нико не дира, они су демирџије.”, односно произвођачи гвожђа. Топличка села пуна су сведочанстава о великој историји немањићке државе али је Срба у њима све мање. Најмонументалнији споменици пронађени су у подножју древне тврђаве на врху

Географске основе развоја Прокупља

прокупачког брега, под којим се раширило данашње Прокупље. Први велики град у данашњем смислу те речи на истом месту развили су крајем првог века Римљани и назвали га Хамеум, што значи удица, вероватно због тока реке Топлице која као кука стеже подножје брега.

Прокупачки Град или Хисар (раније Хамеум, Комплос и Топлица) је тврђава у Србији око које се развило данашње Прокупље. Смештена је на узвишењу изнад данашњег града, које са три стране опкружује Топлица, правећи своју епигенију. Само утврђење, у данашњем облику, је настало у другој половини XIV века, највероватније између 1371. и 1389. године, ради заштите ове области од најезде Османлија, али је извесно да је подигнуто на старијој основи. Најстарији пронађени трагови на овом локалитету припадају античком предримском периоду, а каснија утврђења су подизана на римској основи. Само утврђење се састојало од овалне цитаделе, заштићене сувим шанцем, на врху брда око које су се лепезасто ширила два бедема, унутар којих су се формирала два подграђа у којима се налазе црква светог Прокопија из X и Латинска (Југ Богданова) црква из XIV века. Са северозападне стране цитаделе, налази се окомита стена у чијем дну протиче Топлица, поред које се налази, данас најочуванија, тзв. водена кула, која се популарно назива Југ Богданова кула. Данас су од некадашње тврђаве опстали махом само темељи, осим у цитадели која је археолошки истражена и конзервирана и воденој кули која је очувала већи део свог првобитног изгледа. Простор тврђаве се налази под заштитом државе као споменик културе од великог значаја, а на њему се понекад одигравају културне манифестације (концерти, представе и друге), обично за дан односно славу града 21.07. (свети Прокопије). Тренутно су у току радови на чишћењу и обнови тврђаве. Хисар је данас најчешћи назив за утврђење и цело брдо на коме се простире, а представља турску реч за тврђаву.

Занимљиво је да тај термин улази у употребу, тек од ослобођења тог краја, после српско - турског рата 1876.—1878., док се пре тога тврђава називала једноставно Градиште. Називи Прокупачког града су се мењали кроз историју:

- Хамеум (лат. Hammeum) је римски назив града;
- Комплос је византијски назив града;
- Топлица је стари српски назив града, који се од краја XIV века назива град светог Прокопија односно Прокупље, по моштима свеца, које се од 1386. године чувају у граду.

Слика 4.1 Црква Светог Прокопија (*“www.prokuplje na dlanu.rs”*)

Већ византијски хроничари град помињу под словенским именом Топлица, а као и у случају Раса, то је био назив и за област, и за насеље, и за реку. После доношења моштију светог Прокопија у топличку цркву, град мења име у Прокупље, које носи и данас. Досадашња археолошка истраживања потврдила су постојање римског утврђења на овом простору, уз које се развио римски град под именом Хамеум. Несторовић, С., „Под Хисаром“ (59 стр.)

Слика 4.2 Остаци Римског града на Хисару *“(Несторовић, С. (1972). Под Хисаром, Београд)*

5 Закључак

Регионални просторни план града Прокупља и читаве општине урађен је за период до 2020. године. Просторним планом је предвиђен развој пољопривреде, привреде, индустрије, трговине, угоститељства, услуга, туризма и других делатности, обезбеђење саобраћајне повезаности, енергетске, водне и друге инфраструктуре, као и управљање

отпадним водама. Комплексним решењима и мерама у области унапређења квалитета воде, ваздуха и земљишта, здравља, управљања отпадом и развијањем мониторинга остварује се заштита животне средине. Основна питања заштите животне средине релевантна за просторни план града су управо горе наведени проблеми. А оно што је данас најбитније за човекову егзистенцију управо је здрава животна средина. Прокупље је кроз историју било веома важан центар, како у праисторијском периоду, тако и у средњем веку. У новије време Прокупље представља значајан регионални центар подручја Топлице и Јабланице, као и главни индустријски центар у наведеним микрорегијама. У складу са тиме значајно је извршити проучавање историјског развоја и садашњег нивоа урбанизације града. Приказана слика грађевинског подручја Прокупља указује на то да се град развија у складу са предвиђеним просторним планом, а у приоритети у развоју су одрживи развој и заштита животне средине. Међутим, Прокупље се у остваривању својих циљева развоја сусреће са многобројним проблемима. Просторни план града још увек није усвојен, што онемогућава решавање и других проблема, који су предвиђени стратегијама развоја и заштите животне средине. Нису решени проблеми загађивања реке Топлице, пречишћавања отпадних вода, као и изградње вишенаменског водопривредног система “Селова”. Такође, Прокупље нема уређену депонију за одлагање отпада, због чега има пуно дивљих депонија у околини и на периферији града. Дакле, можемо закључити да је Прокупље град са великим потенцијалима, који су адекватно препознати у свим релевантним стратегијама развоја, међутим недовољно су валоризовани. Можемо се надати да ако до тога дође, Прокупље чека период општег развоја, упркос тешкој економској ситуацији у граду, па и у читавој земљи

6 Литература

1. Ђидић, П. (2008). Тврђаве и остаци утврђених градова, Београд
2. Кузмановић, Ј. (2008). Тврђаве и остаци утврђених градова. Публикација 7, Прокупље“, Београд

Географске основе развоја Прокупља

3. Несторовић, С. (1972). Под Хисаром, Београд
4. Стојановић, Ј. (2014). Демографске промене у општинама топличког округа у другој половини XX и почетком XXI века
5. Републички завод за статистику, Школска спрема, писменост и компјутерска писменост - Књига 3, 2011. 21.
6. Републички завод за статистику, Демографска статистика, 2012.
7. План Генералне регулације Прокупља, ЈП Завод за урбанизам Прокупље,
7. Стратегија одрживог развоја Општине Прокупље 2007-2017, Прокупље,
8. План заштите од поплава општине Прокупље, 2016
36. Стратешки план општине Прокупље, 2016

Интернет извори:

37. <http://www.zurbanis.rs/>
- . www.stat.gov.rs
- . <http://www.pressonline.rs/svet/balkan/41295/obnova-tvrđjave.html>
- . <http://www.turizamprokuplje.com/prokuplje-sta-videti.php>
- . plocnik.muzejtoplice.org.rs/en